

Sannkenningars egentliga egenskaper

Snorri Sturlusons *Edda* är vår främsta källa till kunskap om den norröna poetiken. I denna handbok för skaldar erbjuder främst *Skáldskaparmál*s mytiska stoff förutsättningarna för den norröna poetikens omskrivningar, medan *Háttatal* i stället för poesins språk framför allt ägnas poesins form.

Det norröna skaldespråkets egen och mest karakteristiska figur, *kenning-en*, är i forskningen det som ägnats störst intresse, kanske beroende på de stora svårigheterna att genomskåda dess egentliga karaktär. En klar och oomtvistlig definition av *kenningen*, dess underavdelningar och beslättrade figurer kommer förvisst aldrig att uppnås. De anvisningar Snorri ger i *Skáldskaparmál* och *Háttatal* tycks motsägelsefulla och dunkla, vilket lett till att ett antal tolkningar föreslagits under årens lopp. Svårigheterna ligger främst i att bestämma gränserna mellan och definiera *heiti*, *fornqfn* och *kenningar*. Ibland kan andra källor tas till hjälp för att klargöra de problem som uppstår i försöken att bringa reda i Snorris anvisningar och system. Ett värdefullt komplement är därvidlag den så kallade *Tredje grammatiska avhandlingen*, som vid 1200-talets mitt skrevs av Snorris brorson Óláfr Þórðarson.

Óláfr inleder sitt arbete med att uttrycka den idé som även Snorri framför, nämligen den att isländskan och latinet ursprungligen är samma språk. Asarna, som anses härstamma från Troja, emigrerade fordom från Mindre Asien och slog sig ned i Norden. De lärde nordmännen sitt språk, vilket också spreds från Mindre Asien till Grekland och småningom kom att bli den latinska kulturens språk. Óláfrs ambition är att sammansmälta de båda kulturernas skaldespråk; eftersom de ursprungligen är ett, bör de åter kunna harmonieras. Med denna avsiktsförklaring är Óláfr den förste som systematiskt försöker analysera det norröna poetiska språket med den latinska retoriska teorins instrument. Med *Den tredje grammatiska avhandlingen* har en sådan teoretisk kunskap uppnåtts, att man i ljuset av den bör kunna klargöra delar av poetikens idéer i Snorris *Edda*, ty även där ligger den europeiska teorin ofta bakom, men tillämpad på ett dunkelt och mindre konsekvent sätt.

Ett problem, som jag vill visa kan lösas med Óláfrs hjälp, är *sannkenningens* beskaffenhet. *Sannkenningen* beskrivs hos Snorri både i *Skáldskaparmál* och *Háttatal*, men förklaringarna tycks motstridiga och det är framför

allt svårt att förstå hur Snorri egentligen skiljer *sannkenningar* från ordinära *kenningar*. Óláfr diskuterar också *sannkenningens* natur, men dessvärre har hans åsikter om den uppfattats som vida mer svårförståeliga och osammanhängande än Snorris.

Jag ämnar därför först redogöra för Óláfrs behandling av *sannkenningen* och hans förhållningssätt till den latinska teorin i samband därmed, samt precisera problemen vid tolkningen av hans avhandling. Jag skall så föreslå en läsning som förlänar hans utsagor konsekvens och mening. Därefter kommer de bakomliggande teorierna att utredas, för att innebörden av hans diskussion skall klargöras. De resultat som ernås kommer att ställas mot Snorris synpunkter på *sannkenningar*. Därmed hoppas jag kunna klarlägga de grundläggande resonemangen i den isländska teorin på området. Först, emellertid, en kortfattad skildring av de poetiska uttryckssätten och av *Den tredje grammatiska avhandlingen* (utgåvan jag använder är Finnur Jónssons av 1927, här TGA).

Snorri förklarar i *Skáldskaparmál* skaldespråkets delar så, att man kan *nefna hvern hlut, sem heitir; qnnur grein er sú, er heitir fornqfn; en iii. málsgrein er sú, er kqlluð er kenning* (Edda, s. 74) "kalla varje sak som den heter; den andra är den, som heter *fornafn*; den tredje delen är den, som kallas *kenning*".

Den första arten, *heiti*, är minst problematisk: den tycks vara liktydig med *nafn* (Clunies Ross 1987:41) och vara ett ensamt, enledat ord för en företeelse. Samma ting kan äga en mängd *heiti*, eftersom synonymer och omskrivningar kan räknas dit. Så kan t.ex. *järnet* vara ett *heiti* för 'svärd', likaväl som just ordet *svärd* är det. Den andra arten, *fornafn*, är tvåledad. Den visar sig i *Skáldskaparmál* bestå av *viðkenningar* och *sannkenningar* (Edda, s. 144). *Viðkenningens* natur förefaller klar. Den beskriver en bestämd person med ett *heiti* som uttrycker släktskap, ägande eller liknande förhållande och en bestämning i form av ett egennamn. Sålunda är *Sifs make* och *Magnes far viðkenningar* för 'Tor'. *Sannkenningen* anses omskriva sin referent genom att uttrycka något sant om den. Ett exempel Snorri anför är *spekimaðr* 'vis man', som innehåller sann information om referenten; man får anta att den åsyftade verkligen är vis. Dessa *fornqfn* anses ibland ha uppkallats som en motsvarighet till latinets *pronomination* eller *antonomasia* med den grekiska termen, en trop som ersätter referenten med en beskrivning av densamma (t.ex. Halldórsson 1975:25–27; Amory 1988:88). Brodeur menar att *fornqfn* står för 'namn', medan andra omskrivningar ersätter "concepts" (1952:147). *Sannkenning* är även namnet på ett adjektiv eller ett adverb som utgör en sann bestämning till ett nomen eller verb hos Snorre (Edda, s. 151). Jag kommer på grundval av deras natur att kalla det enkla adjektivet *grammatisk sannkenning* och den tvåledade omskrivningen för *retorisk sannkenning*.

Kenningen, skaldespråkets tredje del enligt Snorri, har också fler led än

ett och tycks vara en omskrivning av större bildlighet och omfång än vad som ryms under kategorierna *viðkenning* och *sannkenning*. Dessa kan sägas vara underavdelningar till *kenningen*, eftersom deras konstruktion förefaller gå in under definitionen av en sådan, men exakt vad som skiljer *kenningar*, *viðkenningar* och *sannkenningar* från varandra, och hur de egentligen är uppbyggda, är oklart. En *kenning* är ett bestämt, ett *kent heiti*: ett *heiti* med en adjektivisk eller genitivisk bestämning, som *drakens bädd* för 'guld'. De flesta *kenningar* kräver naturligtvis god insikt i bakomliggande myter eller andra sammanhang för att förstås.

Óláfr utreder inte *kenningar* och *viðkenningar* men erbjuder oss upplysningar om *sannkenningar*. Avhandlingens förra del bygger på de två första böckerna ur Priscianus' *Institutiones grammaticae* och behandlar främst grammatiken. Den andra delen, *Málskrúðsfræði*, är en stundtals ordagrant översatt tolkning och utvidgning av tredje delen i Donatus' *Ars maior*. Språkets troper och figurer är dess ämne. Som exempel väljer Óláfr oftast det norröna skaldespråkets figurer, i enlighet med sin strävan att sammanföra de båda språken. I samband med att troperna dryftas, kommer han in på *sannkenningen*. Han ägnar den en tämligen ingående beskrivning, men eftersom man varken tyckt den vara begriplig – det kan t.o.m. ifrågasättas huruvida *sannkenningen* verkligen bör räknas till troperna utifrån den definition Óláfr ger – eller överensstämmande med Snorris uppfattning, har alltför litet avseende fästs vid den. Härnäst skall därför Óláfrs resonemang prövas.

Troper i sannkenningens närhet

Óláfrs synpunkter på *sannkenningen* framförs då han refererar Donatus' genomgång av troperna *metaphora* och *epitheton*. Även tropen *antonomasia* är viktig för resonemanget. Jag återger därför hans redogörelse för dessa tre och dessutom förlagan, eftersom förhållandet till den latinska teorin är viktigt. De oklarheter som framträder summeras så. Till att börja med, den grundläggande definitionen av en trop.

Donatus skriver: *tropus est dictio translata a propria significatione ad non propriam similitudinem ornatus necessitatisve causa* (*Ars maior III*, s. 399:13–14) "en trop är ett ord/en fras som överförts från sin egentliga betydelse till en liknande, oegentlig betydelse till prydnad eller av nödtvång". *Non propria similitudo* är alltså den oegentliga likhet, den oegentliga överensstämmelse mellan ord och ting som uppstår då ett eller flera ord används i överförd betydelse. Detta karakteristikum på troper översätts av Óláfr till *óeiginlig líking*. *Proprius/eiginligr* innebär här 'icke omskriven', i motsats till *improprius/óeiginligr* 'omskrivnen', med överförd betydelse'. Ordet används även i *nomen proprium/eiginligt nafn*, vilket betyder 'egennamn' i motsats till

nomen commune (appellativum)/sameiginligt nafn 'appellativ, ett allmänt nomen'.

Tropen används alltså för att förhöja stilnivån eller för att ett lämpligt ord saknas.

Metaphora

Donatus räknar upp tropens arter och vänder sig till den första: *metaphora est rerum verborumque translatio, haec fit modis quattuor, ab animali ad animale, ab inanimali ad inanimale, ab animali ad inanimale, ab inanimali ad animale (Ars maior III, s. 399:17–19)* "metafor är en överföring av ord och saker. Den sker på fyra sätt: från levande till levande, från dött till dött, från levande till dött, från dött till levande". Han belyser de fyra avdelningarna med ett exempel för varje: *gubernator* 'styrman' omskrivs med *auriga* 'kørsven', två levande varelser; *navis* 'fartyg' nämns *ratis* 'flotte', döda ting. Ett bergs topp kallas *caput* 'huvud'; där överförs en del av ett levande väsen till något dött; *anima* 'själslig styrka' blir *robur pectoris* 'bröstets kärnved', en överföring från dött till levande.

Óláfr skriver: *Metaphora er frammfæring orða eða hluta i aðra merking (TGA, s. 74:13)* "Metafor är en överföring av ord eller ting till en annan betydelse". I det inledande exemplet omskrivs *kona* 'kvinna' med *dýr* 'djur', synbarligen för att tillskriva kvinnan somliga av ett djurs egenskaper. Om detta slags omskrivning berättar Óláfr så: *Með þeim hætti eru þær kenningar, er vér kóllum sannkenningar i skáldskap, att kalla manninn ása-heitum ok kenna svá til vápna eða skipa eða nokkurn ása annars nafni ok kenna þá við eign sína nokkura (TGA, s. 75:4–8)* "Till den här arten hör de kenningar som vi kallar *sannkenningar* i skaldskapen, (t.ex.) att nämna människan med asars namn och bestämma honom med vapen eller skepp eller nämna en as med en annans namn och bestämma honom med någon av hans ägodelar".

Exemplet blir nu *farmatýr* 'skeppslastens Tyr', där Odin kallas vid namnet på en annan as och bestäms med ett på Odin ensam syftande attribut: skeppslasten anses tillhöra Odins område och kan därför användas för att peka ut honom. En liknande beskrivning och just exemplet *farmatýr* använder Snorri för att förklara *kenningar* (*Edda*, s. 74). Därefter tas *bergþórr* 'berg-Tor' upp. I detta fall har en jätte eller dvärg tilldelats namnet *Tor* och bestäms av det speciellt med dessa två raser förknippade *berg*. Exakt vem som åsyftas är okänt men framgick förmodligen en gång av kontexten. Óláfr visar sedan i enlighet med Donatus metaforens fyra arter i diverse *kenningar* och konstaterar att det är med *metaphora* alla *kenningar* skapas.

Óláfr konstaterar att metaforer i den norröna skaldskapen oftast får en bestämning, medan metaforer i den latinska traditionen brukar stå utan bestämning, attribut. Undantag finns dock på båda sidor, han ger bl.a. prov på enkla nordiska metaforer. En konung kan t.ex. kallas *þengill* 'furste' eller

ynghi, namnet på de norska konungarnas anfader (*Pessi figúra er optast svá sett í nórænum skáldskap, at þeir hlutir, er framfæraz, eru kendir við nǫkkur tilfelli sín, en þó finz hvártveggja sem þar er hvern konungr er kallaðr yngvi eða þengill ok annat því líkt fyrir tígnar sakir fornkonunga; TGA, s. 75:18–24*).

Óláfr ger oss dárnæst en latinsk metafor som motsvarar en *kenning*: *Tiphis et Antomedon dicat (r. dicar) amoris ego* ”Kärlekens Tiphys och Automedon kallas jag”. Orden är hämtade från Ovidius’ *Ars amatoria*, tydligen av Óláfr själv eftersom de inte citeras av Donatus; verket var bekant på Island före år 1200 (Salvesen 1968). Av de två litterära gestalter vilkas namn berättaren tilldelas, är Tiphys styrmannen på skeppet Argo och Automedon Achilles’ körsven. Ovidius kallar sig således ”kärlekens styrman och körsven”.

Tre av Donatus’ metaforer har bestämmningar och kunde klassificeras som *kenningar*. Men Óláfr väljer ett exempel där attributet har en mer avgörande betydelse för förståelsen av *kenningen*. I det fallet är hans metafor dunklare, ity den kan sägas vara dubbel: *Tiphys* omskriver ’styrman’ som omskriver referenten. Denna metafor vore obegriplig utan attributet som ger en uppfattning om sammanhanget den bör sättas in i. Óláfr betonar i sin beskrivning av metaforens betydelse i *kenningar* även attributets stora vikt. Han kommer senare att ägna det ett mer ingående studium.

Antonomasia

I behandlingen av *antonomasia* går Donatus’ och Óláfrs uppfattningar isär. Donatus säger om tropen: *Antonomasia est significatio vice nominis posita, quae fit modis tribus, ab animo, a corpore, extrinsecus (Ars maior III, s. 400:15–16)* ”*Antonomasia* är en beskrivning som satts i nominets plats, och sker på tre sätt, av sinne, av kropp, av yttre omständigheter”. Han ger ett exempel på vardera: *magnanimus anchisiades* ”Anchises’ ädle son” (= Aeneas); *ipse arduus* ”den högreste” (= en cyklop i *Aeneiden*); *infelix puer atque impar congressus Achilli* ”den olycklige pojken som var underlägsen Achilles i kamp” (= Troilus).

Óláfr förklarar: *Antonomasia setr sameiginligt nafn fyrir eiginligu nafni, og verðr þat á þrjár leiðir, af qnd ok líkam ok fyrir utan qnd ok líkam (TGA, s. 78:15–17)* ”*Antonomasia* sätter ett nomen commune i stället för ett nomen proprium, och det sker på tre sätt, av sinne och kropp och utan sinne eller kropp”. Han visar hur egennamn ersätts med andra nomina: *grimmhugaðr* ’den vildsinte’ för Tor; *hár* ’den höge’ för konung Ring; *sæll* ’den sälle’ för en annan konung. Skillnaden är markant. Donatus föreskriver och exemplifierar en beskrivning av den som åsyftas, och han låter tropen bestå av huvudord med attribut, hela fraser. *Antonomasia* enligt Óláfr inskränker sig till ett ensamt stående adjektivattribut utan huvudord.

Epitheton: i latinsk tradition

Efter *antonomasia* berättar Donatus om *epitheton*: *Epitheton est praeposita dictio proprio nomini. nam antonomasia vicem nominis sustinet, epitheton numquam est sine nomine, ut 'dira Celaeno' et 'dia Camilla'. fit etiam epitheton modis tribus, ab animo, a corpore, extrinsecus (Ars maior III, s. 400:20–23)* ”*Epitheton* är ett ord som är framförsatt ett nomen proprium. *Antonomasia* träder i nominets plats, men *epitheton* är aldrig utan nomen, som ’den gruvliga Celaeno’ och ’den gudomliga Camilla’. Även *epitheton* sker på tre sätt, av sinne, av kropp, av yttre omständigheter”. Det ställer sig här svårt att se ett bildligt samband mellan attribut och huvudord. Möjligen kan en ordlek skönjas i *dira Celaeno*, då Celaeno är en harpya och ett annat etablerat ord för dessa hemska varelser är det substantiverade *dirae*. En av *dirae* bestäms med adjektivet *dira*. Kanske kan man urskilja en motsättning i att den jordiska Camilla kallas *dia*, men någon iögonenfallande bildlighet äger dessa exempel ur *Aeneiden* inte.

Epitheton är även en grammatisk term som står för ett nomen som tilläggs, bestämmer ett annat. Donatus behandlar det flyktigt i *Ars maior II*, som behandlar grammatiken. Den var nu inte tillgänglig för Óláfr (Foote 1984:254–255), men förmedlar den vanliga uppfattningen: *Sunt alia mediae significationis et adiecta nominibus, ut magnus, fortis: dicimus enim 'magnus vir', 'fortis exercitus'; haec etiam epitheta dicuntur (Ars maior II, s. 374)* ”Det finns andra (*nomina appellativa*) som har en allmän syftning och satts till *nomina*, som stor, stark: vi säger således ’stor man’, ’stark här’; de kallas även *epitheton*”.

Epithetons ställning som självständig trop är inte särdeles stark men försvaras av dess närhet till andra troper. Donatus beskriver den genom att jämföra med *antonomasia*, och den närhet de två tillmätts framgår ännu tydligare hos Servius: *quae fit quotiens pro proprio nomine ponitur quod potest esse cum proprio nomine et epitheton dici* (citerat efter Holtz 1981:210) ”den (*antonomasia*) åstadkoms varje gång det som skulle kunna sättas med ett nomen proprium och kallas *epitheton* placeras i stället för nomen proprium”. Attributet *epitheton* innehåller ofta en metafor eller en metonymi, som exempelvis i uttrycken *otyglad lust* eller *bleka döden*. Där förlänas *epitheton* en bildlighet, som emellertid inte är dess egen. Donatus’ exempel tycks falla under kategorin *epitheton ornans*, som är placerat till ett substantiv utan att egentligen tillföra någon information och uppfattades som ett förskönande inslag även om det inte innehöll någon bildlighet (Lausberg 1960:341–343).

Epitheton: hos Óláfr

Óláfr inleder avsnittet om *epitheton* som följer: *Epitheton er fyrir sett sqgn tilfellingilic eigenligu nafni, ok verðr hon af qnd ok líkam ok fyrir utan qnd ok*

likam (TGA, s. 79:15–17). Gångse tolkning är: ”*Epitheton* är ett ord som är framförsatt, och passar/beskriver, ett nomen. Det sker av sinne, och kropp, och utan sinne och kropp” (t.ex. Clunies Ross 1987:70). Som exempel erbjuds bl.a. *hámdqkkr haukr* ”den mörkskrudade höken”, *ofrhugaðr þengill* ”den mycket modige fursten”, *stórhqggr stillir* ”den ’storhuggande’ fursten” och *sænskr konungr* ”den svenske konungen”. Óláfr sammanfattar med orden: *Í qllum þessum háttum er óeiginlig líking milli viðleggjanligs nafns ok undirstæðiligs, ok þykkir þessi fígúra mest prýða skáldskap; þat kqllu vér sannkenning* (TGA, s. 80:16–18) ”I alla dessa typer (av *epitheton*) är det en oegentlig överensstämmelse mellan adjektiv och substantiv, och denna figur anses mest pryda skaldskapen; det kallar vi sannkenning”. (Jag översätter *similitudolíking* med *överensstämmelse*, eftersom likheten är viktig just som grad av överensstämmelse mellan referent och omskrivning.)

Óláfrs redogörelse skiljer sig från Donatus’. Den latinske grammatikern talar om och exemplifierar ett adjektiv som sätts som attribut till ett egennamn. Hans isländske efterföljare tycks beskriva *epitheton* likadant men ger som exempel adjektiv som sätts att bestämma *nomina communia*, inte egennamn. Óláfr har alltså först belyst metaforens viktiga plats i *sannkenningen* i det han visar att *sannkenningen* uppstår genom ett metaforiskt förhållande mellan huvudordet och referenten, och förklarar att attributet skall beskriva huvudordet med vapen, skepp eller egendom som förbinds med referenten (TGA, s. 75:4–8). Därefter förklarar han att attributet *epitheton* skall beskriva huvudordet. Slutligen förkunnar han att en brytning skall uppstå mellan attribut och huvudord, och tycks mena att *sannkenningen* uppstår genom ett bildligt förhållande mellan dessa. Óláfr har antingen missförstått eller omtolkat Donatus, och ett antal frågor reser sig.

1) De inledande orden om *epitheton* kan tänkas stämma med Donatus: ett adjektiv sätts före ett *nomen proprium*. – Men det finns inga egennamn, *nomina propria* i Donatus’ mening i Óláfrs exempel, fast han föreskriver ett *eiginligt nafn*. *Málskrúðsfræði* är den första isländska text där distinktionerna *proprius/communis* och *proprius/improprius* görs, och Óláfr förefaller annars behärska begreppen mycket väl.

2) Om Óláfrs exempel visar *nomina communia* med ett adjektiv vilket som helst framför, tycks han helt enkelt avse att beskriva det grammatiska *epitheton*, som är just ett vanligt adjektiv vilket som helst. – Men varför skulle det då behandlas bland troper? Det är ju inte ens Donatus’ *epitheton ornans* han återger. Om han misslyckats genomskåda tropens karaktär, hade han väl inte efter exemplen betonat att *epitheton* präglas av den *óeiginlig líking* som är det samma som Donatus’ *non propria similitudo*: själva essensen i en trop.

3) Några av exemplen, t.ex. *hámdqkkr haukr* för ’korp’, äger utan tvivel en stark bildlighet, men andra, som *sænskr konungr*, tycks inte göra det. –

Varför säger Óláfr att båda dessa bestämningar är *sannkenningar*: den figur som anses mest pryda skaldskapen? Clunies Ross sluter att *sannkenningen* skattas så högt för sin ”’sanna’ och icke-oppositionella karaktär” (1987:75), men tanken att en omskrivning skulle uppfattas som bättre för att den är mindre oppositionell, d.v.s. mindre metaforisk, tycks inte stämma med den isländska poesin.

Finnur Jónsson konstaterar att förklaringen under avdelningen *epitheton* strider mot den tidigare, i samband med metaforer givna, men stämmer med Snorris bruk av termen *sannkenning* (TGA, s. 80). Ólsen hävdar att *sannkenning* i det här fallet (s. 80:18) står som en grammatisk term (Óláfr Þórðarson 1884:320–321). Clunies Ross instämmer i att de *sannkenningar* Óláfr talar om under *metaphora* och *epitheton* är av olika slag (1987:69–70).

Men en *sannkenning* skall ju vara sann, det ligger i dess namn. Ingen kan emellertid påstå att *mörkskrudad* är en sann bestämning till *hök*. Kan Óláfr ändå ha avsett en *hök*, och ansett *mörk* vara en adekvat bestämning på en sådan? Det är inte troligt. I strofen har *hök* även en genitivbestämning, *Hlakkar*. *Hlqkk* är namnet på en valkyria, här föreligger alltså samtidigt en *viðkenning*. ’Korp’ omskrivs ofta med ett annat fågelnamn och bestäms med namnet på en valkyria (Meissner 1921:121). Som Snorri slår fast i *Skáldskaparmál*, brukar korpar bestämmas med ”lik” eller ”blod”, och *Hlqkk* är närmast en synonym för striden och vad därtill hör. Det står alltså klart att Óláfr själv måste ha tolkat omskrivningen som åsyftande en korp, och denna *sannkenning* tycks inte vara sann. Är det då inte en *sannkenning*? Har Óláfr bland dessa placerat en ordinär *kenning*? Ett sådant antagande båtar föga – fortfarande har ingen rimlig mening kunnat framtydas ur Óláfrs utsagor.

Tolkning

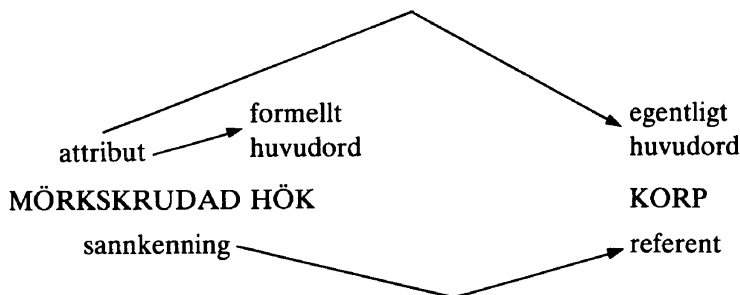
Det finns emellertid en lösning på problemet. Jag skall föreslå den efter en mer närgången läsning, i akt och mening att dra ut dess implikationer i det större sammanhanget. För att kunna avgöra vad som är *sannkenningar* och vad som inte är det, måste man först fastställa betydelsen av vad Óláfr framhåller som dess egenskaper.

Vi har konstaterat att Óláfrs sammanfattning av *epitheton*, *Í qllum þessum hátum er óeiginlig líking milli viðleggjanligrs nafns ok undirstæðiligrs*, förefaller vara en summering av de inledande orden *Epiteton er fyrir sett sqgn tilfelling eiginligu nafni*, där *viðleggjanligrs nafns ok undirstæðiligrs* tycks motsvara *sqgn tilfelling* och *eiginligt nafn*. Det är egentligen här problemet ligger då Óláfrs utsagor inte tycks stämma överens, det är således här en annan tolkning måste prövas. Det står klart att Óláfr inte betraktar *epitheton* på samma sätt som Donatus, trots att båda beskriver det som ett ord som sätts framför ett nomen proprium. Romaren sätter adjektivet till egennamn,

nomen proprium i motsats till *nomen commune*. Islänningen sätter det till andra ord än egennamn och kallar dem *eiginligt nafn*, den isländska översättningen av *nomen proprium*. Om det förutsätts finnas någon reda i vad Óláfr säger, måste det betyda att han här, i motsats till Donatus, använder termen som motsatt *nomen improprium*. Óláfr skriver alltså *eiginligt nafn* som kontrasterande till de omskrivningar – *óeiginligt nafn* – som ges i exemplen. I *Epitheton er fyrir sett sqgn tilfellingiligin eiginligu nafni* är *fyrir sett* absolut, och den rätta betydelsen tör därmed vara: "Epitheton är ett framförsatt ord som beskriver ett egentligt nomen". *Eiginligt nafn* betyder således här referenten, det nomen som skall omskrivas, vilket innebär att det attribut som beskriver den kan stå framför ett annat ord, själva omskrivningen. Medan Donatus alltså föreskriver ett attribut som står framför och beskriver ett egentligt nomen, *nomen proprium*, i exemplen egennamn, talar Óláfr om ett attribut som kan vara framförsatt ett annat nomen (jag kallar det formellt huvudord) men ändå beskriver det egentliga nominets (som jag benämner egentligt huvudord) inneboende egenskaper eller omständigheter. Således används *eiginligt nafn* här i betydelsen av ett icke omskrivet ord. Det attribut som beskriver, pekar på något som ofrånkomligen finns i det ursprungliga och omskrivna ordets natur kan ställas framför en omskrivning, i vars väsen de beskrivna egenskaperna *inte* definitionsmässigt ligger.

Epithetons natur är enligt Donatus och Óláfr att det är framförsatt, och beskriver huvudordets inneboende egenskaper. Hos Donatus är huvudordet ett egennamn, varför attributet egentligen inte tillför någon information – egenskaperna ligger ju ändå i personens natur. Celaeno är gruvlig, attributet är snarast en naturlig del av hennes egenskaper. Även hos Óláfr råder denna harmoni mellan *epitheton* och huvudord. Skillnaden är emellertid att det egentliga huvudordet ersatts av en omskrivning, hans exempel är ju appellativer. Kategorin 'konung' är inte svensk, men det är det exemplar av kungar som åsyftas. Det viktiga för Óláfr är att attributet alltid stämmer överens med det egentliga huvudordet, den retoriska *sannkennings* referent. Det nomen som omskriver referenten är dock det ord som attributet formellt beskriver. Eftersom omskrivningen inte är identisk med referenten överensstämmer den inte heller i djupare mening med de egenskaper attributet uttrycker. Exemplet med den mörkskrudade höken får tjäna som illustration.

Attributet syftar grammatiskt på det formella huvudordet (hök) men bestämmer, uttrycker faktiska egenskaper hos, det egentliga huvudordet (korp). *Sannkennings* referent är attributets egentliga huvudord. Attributets utskrivna huvudord i satsen är dess formella huvudord.

Óláfr ger alltså klara besked: en *sannkenning* består av en metafor, till vilken sätts ett attribut som alldeles måste överensstämma med metaforens referent genom att peka på karakteristiska egenskaper, egendom eller andra omständigheter. Den bildlighet som är tropens väsen uppnås därmed dels i metaforens förhållande till referenten, dels i attributets förhållande till det formella huvudordet eftersom attributet visar på helt överensstämmande och i referentens natur liggande egenskaper eller omständigheter men därmed är främmande för det formella huvudordet. *Ofrhugaðr* 'den mycket modige' uttrycker således inte något egentligt hos de samlade representanterna för *þengill* 'furste' i det första exemplet på *epitheton* (TGA, s. 79:19–20). Det uttrycker däremot något egentligt hos den person som åsyftas, *sannkennings* referent. Sålunda syftar *ofrhugaðr þengill* på en bestämd person, på vilken man i kontexten inte kan ta miste. Det samma gäller *den mörkskrudade höken*, en *sannkenning* med ett *nomen commune* som referent. *Mörkskrudad* är ett adjektiv som är egentligt för, helt överensstämmande med karaktären hos, korpar och används för att bestämma och precisera metaforen 'hök'. Korpen är alltså i det fallet ett *nomen proprium*, inte som egennamn men som referent. Förhoppningsvis har nu en konsekvent och meningsfull innebörd ernåtts i Óláfrs förklaringar på detta område, och vårt intresse kan riktas mot bakgrunden till hans uttalande dels för att bekräfta tolkningens riktighet, dels för att utveckla den.

Accidens i epitheton

Det största problemet i tolkningen av texten tycks vara de olika betydelseplan som läggs i ordet *proprius/eiginligr*. De är av största vikt för förståelsen av förhållandet mellan *sannkennings* olika element, och jag skall därför söka utreda förhållandena därvidlag. Óláfrs bruk av *eiginligr* är förvirrande även då han behandlar *antonomasia*. Jag avser att klargöra hans tankar där, för att sedan förklara de teorier som ligger till grund för hans resonemang.

Ordet *eiginligr* kan användas på flera vis. Den första, ursprungliga isländska betydelsen är 'egendomlig', 'egen'. Ordet brukas också som motsats till *sameiginligr*, motsvarande latinets *proprius/communis* (egennamn/appellativa nomina). Den tredje funktionen ligger i sammanställningen *eiginligr/óeiginligr*, i överensstämmelse med *proprius/improprius* (egentlig och omskriven). Donatus använder *proprius* i denna betydelse, men inte i termen

nomen proprium, vilket hans isländske kollega tycks göra. Denne förefaller dock inte alltid kunna skilja mellan *propriums* olika roller, motsatt *commune* och motsatt *improprium*. Om man funnit honom osammanhängande då han behandlar *epitheton*, beror det förmodligen till stor del på att han inte verkar redigare i skildringen av *antonomasia* – han förefaller inte ha något klart begrepp om distinktionerna. Låt oss därför se hur det förhåller sig med Óláfrs stringens beträffande egentligheten i samband med *epitheton*.

Commune ställs mot *proprium* under *antonomasia* på s. 78:15–16: *Antonomasia setr sameiginligt nafn fyrir eiginligu nafni*. Óláfr föreskriver att en appellativ skall ersätta ett egennamn. Det tycks först underligt att han använder *egentligt nomen* och *appellativt nomen* då en trop definieras: *egentligt nomen* och *oegentligt nomen* är ju vad som konstituerar en sådan. Det som är avgörande för tropen *antonomasia* är emellertid den *óeiginlig líking* som uppstår då t.ex. Tor omskrivs med *grimmhugaðr* ”den vildsinte”. *Par er óeiginlig líking, þvíat margir menn aðrir en Þórr váru grimmhugaðir* (TGA, s. 78:21–79:1) ”Där är en oegentlig överensstämmelse, eftersom många andra män än Tor var vildsinta”. Denna mening visar exakt vad Óláfr menar med *óeiginlig líking*. Ånskönt adjektivet uttrycker en egentlig egenskap, är omskrivningen inte typisk för Tor på något djupare plan – någon annan skulle kunna förstås med *grimmhugaðr*, och därför är överensstämmelsen mellan omskrivning och referent oegentlig. Anledningen till att Óláfr här brukar sammanställningen *egennamn – appellativt nomen* är att tropen enligt honom ersätter referenten med ett adjektiv. Detta adjektiv kan inte vara ett egennamn, alltså är det en appellativ. Eftersom det ersätter det *egentliga nominet* är det ett *oegentligt nomen*. Även om det är ett *sameiginligt nafn*, är det alltså en omskrivning. Därav den *óeiginlig líking* Óláfr talar om, och därför är det ett *egentligt nomen* han avser att beskriva. Klarare framställs saken i ett annat exempel på *antonomasia*.

Då *hár* ”den höge” placeras i stället för konung Rings namn konstateras också bildlighet: *Hér er hár kallaðr konungrinn, ok er þar óeiginlig líking milli þess nafns hár ok eiginligrs nafns Hrings konungs* (TGA, s. 79:5–6). Även här, särskilt i belysning av föregående exempel, tycks det vara egennamnet som intresserar Óláfr. Orden kan tydas som ”konung Rings egennamn”, men den naturliga tolkningen är ”det egentliga, omskrivna nominet konung Ring”, eftersom det ju är *óeiginlig líking* som avhandlas i meningen. Också här är således Óláfrs uppfattning om tropens komponenter fullt adekvat. Det är förvirrande att han talar om *appellativt nomen* då vi väntar *oegentligt nomen* apropå Tor, men *egentligt nomen* är i sina båda tillämpningar i mycket samma sak: det ord som uttrycker den djupaste identifikationen, ett egennamn eller en så nära precisering som möjligt av referenten. Óláfr känner, och gör, dessa distinktioner med total säkerhet.

Den föreställning vi mött om adjektivens djupare enhet med huvudordet

saknar ofta en klargörande utredning i de grammatiska verken. Donatus själv förbigår frågan. Hos William av Conches kan man dock läsa om hur adjektivet utpekar det substantiv i vilket de egenskaper/omständigheter adjektivet uttrycker finns. William, som använder verbet *nominare* för att peka ut individer, *significare* för en vidare syftning, brukar här *nominare* om adjektivet (*Adiectiva igitur nomina nominant illas substantias quibus insunt accidentia que significant, ut "album" rem cui inest albedo*; cit. efter de Rijk 1967:224–225). Bättre uttrycks förhållandet i andra boken av Priscianus' *Institutiones grammaticae*, som Óláfr bevisligen kände till. Han bygger ju förra halvan av sitt verk på det verkets två första böcker. Adjektiven sägs där beskriva *accidens*, och *accidens vero, id est suum uniuscuiusque, ut 'niger corvus' et 'altum mare'* (*Institutiones grammaticae*, s. 60:6–11) "accidens är det som är eget för var och en/vart och ett, som 'svart korp' och 'djupt hav'". Detta *accidens* är den exakta motsvarigheten till *tilfelliligr* så som det används om *epitheton* i TGA, s. 79:15–16. (Även Donatus brukar termen, men uttrycker inte denna djupare innebörd.) Dessutom är det naturligtvis substantivet *tilfelli* som används då Óláfr angående *metaphora* som sammanfattning av de *sannkennningar* han visat förklarar hur metaforen oftast ges en bestämning, d.v.s. ett *epitheton*, i norrön diktning så att *þeir hlutir, er framfæraz, eru kendir við nqkkur tilfelli sín* (TGA, s. 75:18–19). Det förefaller alltså troligt, att Óláfr kompletterat Donatus med andra författare på denna punkt för att beskriva *epitheton* efter sina egna syften.

Så till frågan om huvudordets förhållande till referenten. Det har inväntats att flertalet av Óláfrs exempel på *sannkennningar* inte är omskrivningar, och alltså inte hör hemma bland troperna. Vår norröne retor synes emellertid vara av den uppfattningen att varje ord som inte bestämmer den åsyftade så noga som möjligt är en omskrivning. Han har konstaterat att *þengill* och *yngvi* kan användas som metaforer för en kung (TGA, s. 75:20–22). Personen kan sålunda helt enkelt omskrivas med ett mindre preciserande ord och en oegentlig överensstämmelse uppstår; man har en trop som kan användas för *variatio*. Mot den bakgrunden står det klart att varje huvudord i varje *sannkennning* under *epitheton* av Óláfr betraktas om en metafor. Eftersom attributet skildrar *accidens*, något helt äkta, hos referenten och denna ersatts med en omskrivning, uppstår en oegentlig överensstämmelse även mellan attribut och formellt huvudord. Alla exempel under *epitheton* är således retoriska *sannkennningar*.

Om alla prov på *epitheton* alltså är troper, kan detta också antas vara svaret på frågan om varför Óláfr lämnar Donatus' föreskrifter – han lyckas på detta vis placera in *sannkennningen* i den latinska retorikens system på ett förträffligt sätt. Hans syn på *epitheton* stämmer med Donatus' så till vida att det är ett attribut som bestämmer ett egentligt nomen. Hos Donatus är det emellertid ett *nomen proprium* i motsats till *commune*. De adjektiv han

exemplifierar *epitheton* med tillför inte mer information än vad som redan finns i huvudordet, adjektivet är ett *epitheton ornans*. Detta förhållande råder även mellan attribut och egentligt huvudord hos Óláfr, som dock har utvecklat teorin. Skillnaden är att detta huvudord ersatts av ett annat, en omskrivning. Därmed framträder alltså en oegentlig överensstämmelse även mellan attribut och formellt huvudord i *sannkenningen*.

Den brytning den oegentliga överensstämmelsen innebär sker nu i större eller mindre utsträckning. Graden av motsättning varierar storligen i exemplen. *Svensk* bryter inte mycket mot *konung*, och man får snarast säga att *konung* karakteriserar referenten bättre än *svensk*. Det beror dock på kontexten. Ett mer utpekande attribut erbjuds i *den 'storrhuggande' fursten*. När det kommer till *den mörkskrudade höken* är brytningen mellan leden påfallande: *mörkskrudad* beskriver direkt referenten 'korp' men är oförenlig med 'hök', vilket förlänar omskrivningen stor effekt. Det samma gäller *berg-Tor*, där ett *nomen proprium*, egennamn, bestäms av ett attribut som syftar på ett helt annat *nomen proprium*. Gemensamt för alla exempel är att attributet fullkomligt överensstämmer med *sannkenningens* referent.

Under avdelningen *metaphora* behandlas således *sannkenningens* huvudord i förhållande till referenten. Under avdelningen *epitheton* avhandlas attributets förhållande till dess båda huvudord. Eftersom attributet visar på något som är *proprium*, *eigenligt*, för det egentliga huvudordet, och inte för det formella, uppstår en större eller mindre motsättning mellan *sannkenningens* båda led. Alla element i *sannkenningen* har sålunda ingående utretts, och partierna under *metaphora* och *epitheton* stämmer överens och kompletterar varandra. Betydelsen av attributets förhållande till det formella huvudordet betonas faktiskt lika starkt som det senares förhållande till referenten. En oegentlig överensstämmelse skall finnas både mellan attribut och formellt huvudord och mellan formellt huvudord och egentligt huvudord. Därmed stämmer Óláfrs mystifierande krav på enighet mellan attribut och huvudord (egentligt) överens med kravet på motsättning mellan attribut och huvudord (formellt).

Sannkenningar hos Snorri

Med Óláfrs budskap klargjort kan uppmärksamheten riktas mot de två platser i *Eddan* där Snorri behandlar *sannkenningar*, för att utröna om de bådassynpunkter kan harmonieras och i vad mån *sannkenningarna* i Snorris version kan sättas in i ett större sammanhang.

Snorri behandlar i slutet av *Skáldskaparmál* skaldediktningens *viðkenningar* och *sannkenningar*. Han förklarar inte närmare *sannkenningens* egenskaper, men ger ett antal exempel: *Þetta kǫllum vér sannkenningar at kalla menn spekimann, ætlunar-mann, orðspeking, ráðsnilling, auðmilding, óslæ-*

kinn, *gæimann*, *glæsimumann* (*Edda*, s. 144). Exemplet är med ett undantag av samma konstruktion. De består av omskrivningarna *maðr* 'man', *spekingr* 'klok person', *snillingr* 'vis person' eller *mildingr* 'nobel person', alltså klasser till vilka referenten hör. Omskrivningarna har tilldelats var sin bestämning som visar på något som ligger i referentens personlighet eller omständigheter; dess *accidens*. Överensstämmelsen med Óláfrs *sannkenningar* är övertygande. Exemplet i *Skáldskaparmál* är sammansatta, men har samma innebörd och egenskaper som ett huvudord med en adjektivisk bestämning. Snorris *spekimaðr* och Óláfrs *sænskr konungr* är närmast identiska, och så är de alla konstruerade.

Alla utom en av Snorris *sannkenningar*: *óslækinn* 'oförtröttad'. Detta adjektiv stämmer till sin konstruktion inte med någon *sannkenning* hos vare sig Óláfr eller Snorri. Det bryter starkt mot sin omgivning av homogena exempel. Förklaringen därtill kan vara att texten är ofullständig, att ordet som adjektiv ursprungligen varit försett med ett huvudord. Eller är detta huvudord, förmodligen ett simpelt appellativ som *maðr*, helt enkelt underförstått. Exemplet *óslækinn* förefaller inte vara riktigt, eftersom en *sannkenning* av detta slag måste vara ett *kent heiti*, ha en bestämning.

I *Háttatal*s fjärde strof behandlar Snorri så grammatiska *sannkenningar*. De kan vara adjektiv eller adverb, som i exemplet:

<i>Stinn sýr þróask stórum,</i>	<i>hrein sverð litar harða</i>
<i>sterk egg frómum seggjum</i>	<i>hverr drengr, gøfugr þengill,</i>
<i>hvast skerr hlífar traustar,</i>	<i>ítr rønd furask undrum,</i>
<i>hár gramr lifir framla;</i>	<i>unir bjartir snøru hjarta.</i>

Þat er sannkenning, at styðja svá orðit með sǫnnu efni, svá, at kalla stinn sárin, þvíat hǫfug eru sár stór; en rétt er mælt at þróask; qnnur sannkenning er sú, at sárin þróask stórum. Nú er eitt vísu-orð ok tvær sannkenningar. Í qðru vísu-orði er kǫlluð sterk egg, en framir seggir. Í enu þriðja er svá, at hvast skerr, hlífin er traust, ok í fjórða orði at kalla konunginn mikinn, en lif hans framligt; þar næst at kalla hreint sverð ok harðliga roði, en einn hverr liðs-manna, ok væri rétt mál, þótt maðr væri nefndr; gøfugr er konungrinn kallaðr; røndin var kostig ok furaðisk undarlíga skjótt; konungrinn unði glaðr fræknu hjarta.

”Det är en sannkenning, att så stödjä ordet med sant innehåll, som att kalla såren svåra, för stora sår är besvärliga; och det är rätt att säga att de växer; en annan sannkenning är den, att såren växer mycket. Här är en versrad och två sannkenningar. I den andra versraden kallas eggen stark, och männen tappra. I den tredje är det så, att det skär vasst, skölden är trygg, och i den fjärde versraden kallas konungen stor, och hans liv ärofullt; närmast kallas svärdet skinande och kraftigt rödfärgat, en av härskarans män nämns, och det vore riktigt språk om mannen nämndes vid namn; konungen kallas framstående; skölden var kostlig och fårades förunderligt snabbt; konungen var glad, med ett tappert hjärta” (*Edda*, s. 151).

Alla *sannkenningar* som behandlas här uttrycker *accidens* hos referenten, om än inte hos sitt huvudord i satsen. Enligt Óláfrs uppfattning om *metaphora* är de nominala huvudord Snorri här erbjudit omskrivningar. *Man*, *furste* m.fl. är metaforer: de identifierar inte den bestämda referenten. Därmed visar inte attributen på några karakteristiska egenskaper hos män eller furstar i gemen utan, i utpekande syfte, för referenten. *Tapper* är således inte egentligt betecknande för 'man' utan för just den man som åsyftas. Inte ens ordet *sverð* är faktiskt egentligt, eftersom bestämningen *hrein* inte är typisk för svärd i allmänhet utan syftar på ett bestämt exemplar som då blir referent. Emellertid synes tanken här vara att endast en referent som kan helt identifieras kan omskrivas. Det är den minsta enheten som omskrivs, och för det behöver referenten, om det är en individ eller enhet som åsyftas, kunna preciseras med ett egennamn. Många levande väsen och företeelser har egennamn, arter och kategorier av dem har egna namn, men t.ex. enskilda svärd brukar inte ha det. Då ett ting preciseras så som sker i *hrein sverð*, äger referenten inget *nomen proprium* i någon bemärkelse om det inte är ett namngivet svärd som *Hervararsagas Týrfing*. Därför bör inte sådana *sannkenningar* betraktas som omskrivningar; de har utpekats så noga det gått, och möjlighet saknas helt enkelt att närmare precisera. De är alltså inte omskrivna och vi kan se dem som grammatiska *sannkenningar*. Om däremot begreppet 'svärd' omskrivs med exempelvis *sárflóðs eldr* "sårflodens eld", är givetvis *svärd* ett egentligt, omskrivet nomen.

Bildlighet eller ej, denna uppfattning om *nominas* syftning tycks finnas här. Snorri har ju just förklarat att det vore "riktigt språk", troligen i motsats till omskrivningar, att nämna den man som kallas *drengr* i strofen vid namn. Snorri förefaller också medveten om skillnaden då han beskriver *viðkenningar*: *at nefna annan hlut réttu nafni ok kalla þann, er hann vill nefna, eiganda eða svá, at kalla hann þess, er hann nefndi, fǫður eða afa* (*Edda*, s. 144) "att nämna en annan sak vid dess rätta namn och kalla den man åsyftar för dess ägare, eller att kalla honom far eller farfar till den man nämnde". Det *rätta namnet* ställs alltså här i motsats till omskrivningen och liknar mycket *nomen proprium*.

Det Snorri behandlar i *Háttatal* är attributets plats och betydelse. Strax före nyss citerade stycke har attributet *kenning* dryftats. Det nomen som tilldelas dessa bestämningar utreds inte alls, trots att en avgörande skillnad kan föreligga mellan de nomina som utgör basen i en *kenning* och dem som är det formella huvudordet i en *sannkenning*. De förra är till sin natur omskrivningar, och måste vara så. De senare är merendels omskrivningar åtminstone i så måtto att de inte utpekar den exakta referenten, men de behöver inte vara det. Deras grad av bildlighet är oftast inte hög. Skillnaden mellan exemplen på *sannkenningar* i *Háttatal* är oftast inte vidare stor, endast *mörkskrudad hög* (vilket exempel Óláfr sedermera övertar från

Snorri) är uppseendeväckande p.g.a. de inneboende motsättningarna. Dess referent, 'korp', är i det här fallet *nomen proprium*. Vare sig Snorri är medveten om skillnaden eller ej, behandlar han de egentliga (eller så gott som egentliga) och oegentliga nomina tillsammans, utan åtskildnad. Snorri har nu i början av *Skáldskaparmál* förklarat och definierat *far.natýr* som en *kennning*, inte ett *forname*, medan Óláfr kallar det *sannkenning*. Snorris beskrivning av hur *kenningen* konstrueras liknar också det Óláfr säger om *sannkenningar* (*Edda*, s. 74). Detta är en av de främsta orsakerna till att man misstrott Óláfrs vederhäftighet. Snorris åsikter här uttrycks mycket otydligt, men klart står att han inte alltid skiljer mellan olika slags *kennningar* när han presenterar omskrivningar. Här föreligger måhända en oenighet beträffande den exakta gränsdragningen mellan *kennning* och underavdelningen *sannkenning*, men det behöver inte vara så (se nedan).

Jämför man med avsnittet i *Skáldskaparmál*, står det fullt klart att retoriska *sannkenningar* tas upp i *Háttatal*. Av sammanhanget och arten framgår att de *sannkenningar* som i *Skáldskaparmál* behandlas efter *viðkenningar* är retoriska. Strukturerna i dess *spekimaðr* och *Háttatals gqfugr þengill* (och givetvis Óláfrs *sænskr konungr*) är av samma karaktär. Attributen uttrycker en egenskap eller omständighet som är typisk för referenten och tjänar att karakterisera de formella huvudorden. Dessa omskrivningar utgörs av ord som tillhör en större klass av varelser eller ting, under vilka referenterna sorterar. Det rör sig alltså ofta om ett slags synekdoke: hela kategorin i stället för en representant. I fall som *bergþórr* och *hámdqkkr haukr* betecknas denna större kategori med ännu en synekdoke – *Tor* står för en bestämd klass av antropomorfa varelser, *hök* står för fåglar.

I den mån *sannkenningens* väsende hos Óláfr och Snorri kan betraktas som klargjord, kan *sannkenningens* förhållande till *kenningen* ägnas ett försök till förklaring. Snorri säger i *Skáldskaparmál*: *Ásu er svá rétt at kenna at kalla einn hvern annars nafni ok kenna við verk sín eða eign eða ættir* (*Edda*, s. 90) "Det är således riktigt att göra *kennningar* för asar genom att kalla en för en annans namn och bestämma honom med hans verk, egendomar eller släkt". Härav framgår att en *kennning* är ett *nomen* som man kan *kenna*, bestämma med olika slags attribut: ett *kent heiti*. En *kennning* tycks alltså ursprungligen vara det attribut som satts att bestämma ett *heiti*. Det måste vara så även beträffande termen *sannkenning*, eftersom det endast är attributet som är sant, vilket som vi skall se framgår tydligast hos Snorri. Huvudordet i en *sannkenning* kan visserligen ligga mycket nära referenten, men någon djupare sanning i *accidens* skall det inte tillmätas.

Vi har alltså en *sannkenning* som är ett attribut, som i grammatisk ordning kan sättas till ett överrensstämmande *nomen*, och vi har en *sannkenning* som består av en omskrivning med ett attribut, vilket inte överensstämmer med omskrivningen utan med referenten. Vi har också en *kennning* som är ett

attribut (oftast i form av en genitivisk förled), utan särskilda krav på överensstämmelse med huvudordet, och en *kennung* som består av en omskrivning med ett attribut, som inte behöver äga någon djupare överensstämmelse med vare sig omskrivningen eller referenten. Attributet *kennung* kan, om det ej är i djupare bemärkelse sant, inte grammatiskt korrekt sättas till ett nomen. Eftersom det inte uttrycker *accidens* stämmer de inte överens, utan skapar en bildlighet, som exempelvis i *ljungens fisk* för 'orm'. *Sannkennung* är således en underavdelning till *kennung*. Medan *kennings* bestämning beskriver omskrivningen med mer generella omständigheter kring referenten, preciserar den retoriska *sannkennings* bestämning omskrivningen med specifika egenskaper hos referenten, *accidens*.

Om attributet *sannkennung* sätts till det nomen vars *accidens* det verkligen uttrycker, finns ingen bildlighet utan *sannkennings* är grammatiskt riktig. I Priscianus' exempel *svart korp* skulle sålunda *svart* vara en helt sann, grammatiskt riktig *sannkennung*. I Snorris exempel *hrein sverð* (*Edda*, s. 151) "skinande svärd" är inte attributet överensstämmande med det formella huvudordet, utan med det exemplar av 'svärd' som åsyftas. Här präglas inte omskrivningen av någon nämnvärd motsättning, eftersom *skinande* kan vara en lämplig beskrivning på och precisering av *svärd* om än inte pekande på *accidens* hos den kategorin av ting. Om attributet *sannkennung* däremot sätts till ett nomen som är en omskrivning, t.ex. *mörkskrudad* till *hök* i exemplet, uppstår alltså en bildlighet som närmar sig den i andra slags *kennings*. Denna den retoriska *sannkennings* bildlighet är avhängig av huvudordets metaforicitet. Lejonparten av *sannkennings* består hos Óláfr av en omskrivning som syftar på en liten klass av varelser, som 'furst' el.dyl. Snorris *sannkennings* hänför sig ofta till den större klassen 'man' eller 'människa' (*maðr*). I de fallen blir bildligheten inte iögonfallande, eftersom metaforen knappt skiljer sig från referenten.

Detta innebär att *kennings*, som inte är sanna, nödvändigtvis blir ett slags troper. *Sannkennings*, å andra sidan, kan gå hela vägen från egentlig överensstämmelse i grunden med det *heiti* de satts att bestämma, till total metaforicitet i förhållandet till detsamma.

Avslutning

Óláfrs uppfattning om metaforens natur kan synas oortodox. Måhända vill man inränga omskrivningarna under något annat slags trop, kanske inte alls räkna dem som troper. *Metaphora* var emellertid den största och mest kända tropen, tvivelutan den första om vilken man fick kunskap på Island. Som Clunies Ross påpekar (1987:30), innebär dess alternativa namn, *translatio*, just den överföring som ansågs vara alla tropers karakteristikum. Den

metafor Óláfr ser i *sannkenning* känntecknas av oegentlighet då exempelvis en individs namn ersätts med *mannen*, vilket inte i full grad identifierar den åsyftade. Dess överensstämmelse i förhållande till referenten brister alltså, medan attributet äger en ingående överensstämmelse därmed. På så vis uppstår också en brytning, en bildlighet, mellan attribut, som fungerar som en förlängning av referenten, och metafor.

Om man utgår från denna Óláfrs syn på *metaphora*, skall man finna att huvudorden i alla exempel på *sannkenningar* i *Málskrúðsfræði* är metaforer. Sålunda är de också alla *retoriska sannkenningar*. *Grammatiska sannkenningar*, adjektiv som uttrycker *accidens* hos det ord de satts att bestämma, behandlas alls inte här eftersom kapitlet ägnas åt troper och en brytning sker mellan attributet, som överensstämmer med referenten, och omskrivningen, som naturligt nog inte gör det. De behandlas däremot av Snorri, i *Háttatal*. Enligt Óláfrs definition är emellertid inte alla där grammatiska. Somliga av *sannkenningarnas* huvudord är omskrivningar, och de sammanställningarna får betraktas som *retoriska sannkenningar*.

Den definition Óláfr gör överensstämmer med alla exempel han erbjuder i *Málskrúðsfræði*. Den tycks också väl motsvara Snorris uppfattning. Bortsett från det exempel som bryter enhetligheten bland *sannkenningarna* där, täcker definitionen exemplen i *Skáldskaparmál*. Den ger också möjlighet att indela *sannkenningarna* i *Háttatal* i grammatiska och retoriska, och begreppen får därvid en sammanhängande förklaring. Deras funktioner tycks snarast vara motsatta. Den grammatiska *sannkenningen*, attributet, används för att specificera referenten, medan den retoriska, tvåledade, brukas för att undvika referentens nämnande. Snorri förklarar att man brukar låta *viðkenningar* och *sannkenningar ganga fyrir nofn manna*, men visar sedan att de lika väl kan omskriva ting, som t.ex. skepp (*Edda*, s. 144). Dessa omskrivningar kan alltså användas om såväl saker som personer, men Snorri förefaller finna dem särskilt väl ägnade att ersätta personnamn.

Óláfrs syn på *sannkenningar* har aldrig ansetts konsekvent eller ens fullt förståelig. Den har därför tyckts omöjlig att förena med Snorris tämligen dunkla utsagor och exemplifieringar. Snorri kallar *farmatýr* för en *kenning*, Óláfr säger *sannkenning*. Som en lösning på problemet har bl.a. föreslagits att *mannkenningar* skulle läsas i stället för *sannkenningar* då Óláfr behandlar *metaphora* (Meissner 1921:51). Både exempel, definitioner och ordval under *metaphora* visar sig dock stämma överens med vad som skrivs under *epitheton*. Orden under *metaphora*, *at kenna til vápna eða skipa eða eign sina* ”att bestämma någon med hans vapen, skepp eller ägodelar”, säger det samma som den senare uppmaningen att använda *soqn tilfelling*: ett ord som beskriver, har att göra med, egentliga egenskaper eller omständigheter, d.v.s. *accidens*. Frågan om *accidens* har visat sig besvärlig även för de latinska grammatikerna, hos vilka vissa problem uppstår vid definitionen. Också i

den isländska traditionen förefaller frågan ha varit en stötesten, och underligt vore det om inte svårigheterna framträdde även hos Óláfr. Han framställer emellertid en väl utarbetad teori och med hans hjälp kan *kenningen*, dess underavdelningar och beståndsdelar klart struktureras. *Kenningen* är således en omskrivning som preciseras med en bestämning som på något sätt förknippas med och därigenom beskriver referenten. I dess ena underavdelning, *viðkenningen*, är bestämningen ett egennamn som preciserar de släktskapsförhållanden o.dyl. som omskrivningen relaterar. I den andra, *sannkenningen*, är bestämningen ett attribut som på ett djupare plan preciserar naturen hos omskrivningens referent. Förklaringen till Óláfrs uttalande att *sannkenningen* är den figur som anses mest pryda skaldskapen måste vara just det förhållande som uppstår då huvudordet, metaforen, karakteriseras med ett attribut som uttrycker *accidens* hos referenten.

Som vi sett, kan dessa förhållningsregler gälla också för Snorris *sannkenningar*. *Sannkennning* och *viðkennning* är underavdelningar av *kennning* (framgår klarast av Óláfrs ord *þær kenningar, er vér kǫllum sannkenningar í skáldskáp* (TGA, s. 75:5–6)), och det är möjligt att Snorri exemplifierat *kennning* med en *sannkennning*. Han håller inte alltid isär arterna då han redovisar poesins omskrivningar, det är bl.a. därför hans synpunkter är så svårförståeliga. Som svar på sin egen fråga "hur skall man *kenna*, bestämma det och det?" svarar han omväxlande med *sannkenningar*, *viðkennningar* och reguljära *kenningar*. Därför behöver inte Snorris och Óláfrs olika benämningar på *farmatýr* innebära någon skiljaktighet i åsikter – en *sannkennning* är en speciell sorts *kennning*.

Den tredje grammatiska avhandlingen är, har jag här sökt visa, inte så motsägelsefull som den i tidigare forskning framstått. Den är på *sannkenningsarnas* område fullt konsekvent och mycket utförlig. Den tolkning jag redovisat passar väl in i den latinska traditionens uppfattning om syftningen hos nomina. Därvidlag går Óláfr längre i teorin än Donatus: han tolkar den romerske föregångarens ord om *epitheton* till att gälla även *sannkenningsens* outtalade referent och lyckas på så vis i högre grad än Donatus befästa *epithetons* stora bildliga kvalitet, dess egenvärde som trop. Vad än Donatus menat, är Óláfrs krav på ett *nomen proprium* klart: vare sig motsatt *commune* eller *improprium*, skall det vara den punkt där referenten inte kan närmare specificeras. Óláfr har här utvecklat och tillämpat den latinska teorins begrepp för att ge en rättvisande beskrivning av *sannkenningen*.

Litteratur

- Amory, F. (1988), "Kennings, Referentiality, and Metaphors". *Arkiv för nordisk filologi* 103, s. 87–101.
- Baetke, W. (1950), *Die Götterlehre der Snorra-Edda*. Abhandlungen der sächsischen

- Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, philol.-hist. kl. Bd 97, H. 3. Akademie-Verlag, Berlin.
- Barwick, K. (1957), *Probleme der stoischen Sprachlehre und Rhetorik*. Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, philol.-hist. kl. Bd 49, H. 3. Akademie-Verlag, Berlin.
- Brodeur, A. G. (1952), "The Meaning of Snorri's Categories". *University of California Publications in Modern Philology* 36, s. 129–147.
- Clunies Ross, M. (1987), *Skáldskaparmál*. Odense University Press, Odense.
- Donatus (1864), *Ars maior*. Ed. H. Keil, *Grammatici Latini IV*. In aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae.
- Dronke, U. & P. (1977), "The Prologue of the Prose Edda: Explorations of a Latin Background". *Sjöttú Ritgerðir helgaðir Jakobi Benediktssyni*, s. 153–176. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Foote, P. (1984), "Latin Rhetoric and Icelandic Poetry. Some Contacts", *Aurvandilstá*, s. 249–270 (omtryckt), Odense University Press, Odense.
- Halldór Halldórsson (1975), *Old Icelandic heiti in modern Icelandic*. Institute of Nordic linguistics, Reykjavík.
- Holtz, L. (1981), *Donat et la Tradition de l'enseignement grammatical. Etude et Edition critique*. Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.
- Lausberg, H. (1960), *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, Max Hueber Verlag, München.
- Meissner, R. (1921), *Die Kenningar der Skalden*. Kurt Schroeder, Bonn und Leipzig.
- Ólafur Þórðarson (1884), *Málskrúðsfræði*. Udg. af B. M. Ólsen, *Den Tredje og Fjærde Grammatiske Afhandling*. Islands grammatiske litteratur i middelalderen, vol 2. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, København.
- , (1927), *Málhljóða- og málskrúðsrit*. Ed. Finnur Jónsson. Historisk-filologiske Meddelelser udgivne af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab XIII, 2. Andr. Fred. Høst & søn, København.
- Priscianus (1855), *Institutiones grammaticae*. Ed. H. Keil, *Grammatici Latini II*. In aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae.
- Rijk, L. M. de (1967), *Logica Modernorum* vol 2. Koninklijke Van Gorcum & Comp. N. V., Assen.
- Salvesen, A. (1968), "Ovid". *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* XIII, sp. 63–66. Allhems förlag, Malmö.
- Snorri Sturluson (1926), *Edda*. Udg. af Finnur Jónsson. G. E. C. Gads forlag, København.
- TGA = *Den tredje grammatiska avhandlingen*; se Ólafur Þórðarson 1927.